

Szende Virág

Összehasonlító vizsgálatok kétnyelvűek körében*

A Balassi Bálint Intézetben (a volt Magyar Nyelvi Intézetben, illetve NEI-ben) az utóbbi néhány évben halmozottabban szembesülünk azzal a problémával, hogy a különböző nyelvi háttérrel rendelkező nyelvtanulók nehezen taníthatók egy csoportban. A „különböző nyelvi háttér” esetünkben a következőt jelenti: vannak tanulóink, akik a magyar nyelvet felnőtt korban idegen nyelvként kezdték (kezdik) elsajátítani, mások egy másik nyelv közegében családi nyelvként, ismét mások kisebbségiként a többségi nyelv jelenléte mellett gyermekkortól használták a magyart, s különböző szintekig módjuk volt magyar nyelvű iskolába járni. Azt a gyakorlati tapasztalatot, hogy ezek a különböző csoportok gyakran hátráltatják egymást a nyelvtanulásban, nem mindenki látja bizonyítottnak. Célszerűnek látszott ezért, hogy a kérdést általánosabb összefüggésekbe helyezve vizsgáljuk meg, ezzel lehetőséget teremtve a helyes csoportalakításra, valamint a tananyag és az oktatási módszerek megfelelő kiválasztására.

Reményeink szerint a vizsgálódás nemcsak a magyart idegen nyelvként tanítók számára, hanem minden nyelvtanár számára tanulságokkal jár. Annál is inkább, mert a vizsgálandók körébe bevontuk egy magyar anyanyelvű csoportot is, azt vizsgálódó, hogy a többi csoport által elkövetett tévesztések mennyire írhatók az általuk beszélt másik nyelv rovására. A vizsgálati csoportokat az önéletrajzukban leírtak, valamint az intézet adatbázisában szereplő adataik alapján alakítottuk ki. A kontrollcsoport tagjait pedig személyes interjú után választottuk ki.

A kétnyelvűségről általában

A mai felfogások szerint gyakorlatilag mindenki kétnyelvűnek számít, aki az anyanyelvén kívül egy másik nyelven valamilyen nyelvi produktumot létre tud hozni. Kívételt képeznek azok a „megbélyegzettek”, akiket a szakirodalom félnyelvűnek minősít, mivel a két nyelv közül egyiket sem birtokolja teljesen.

Az utóbbi időben kérdésessé vált, hogy jogos-e az „egynyelvű–kétnyelvű” szembeállítás, vagy inkább kellene az „egynyelvű–többnyelvű” minősítést használni. Mivel a szakirodalom jelentősebb része az előbbi körében található, jelen munkánkban maradjunk inkább a kétnyelvűségnél, elfogadva azt, hogy a vizsgált személyek között nyilván több olyan is található, aki többnyelvű. Ez a részkutatás azonban nem kíván ennyire differenciált lenni.

Attól függően, hogy milyen aspektusból vizsgáljuk a kétnyelvűséget, sokféle meghatározása lehetséges, s mivel kutatásaink szempontjából ezek fontossággal bírnak, Navracscics [é.n. – 1998?] alapján röviden felvázolom őket.

Az **oktatás és a nyelvpolitika** szempontjából vizsgálva van *additív* kétnyelvűség, melyre jellemző az L_2 hozzáadása az L_1 -hez, s ez gazdagabb szociális, kognitív nyelvi képességet eredményez. Vele szemben áll a *szubsztraktív* kétnyelvűség, melyben az L_2 elsajátítása az L_1 rovására megy, s utóbbi elsorvadásához vezet. Eredménye a legtöbb európai kisebbségre jellemző nyelvváltás.

A nyelvek **agyi reprezentációja** szempontjából a szakirodalom felsorol *összetett, koordinált és alárendelt* kétnyelvűséget, s ezeket az életkorhoz alapján, illetőleg a nyelvtanulás módja szerint határozzák meg. Az első kategóriába tartoznak a második nyelvet 6 éves kor előtt; a másodikba a 13 éves kor után elsajátítók. A nyelvtanulás (-elsajátítás) módja alapján az összetett kétnyelvű többnyelvű közösségben, iskolában, fordítói módszerrel; míg a koordinált kétnyelvű egynyelvű közösségben az „egy személy – egy nyelv” stratégia alapján tanulja a nyelvet. Az alárendelt kétnyelvű az L_2 -t az L_1 -en keresztül tanulja.

A **grammatikai kompetenciát** illetően megkülönböztethetünk *domináns* kétnyelvűt (az egyik nyelven jobb, mint a másikon), *második nyelv tanulót* (aktívan tesz azért, hogy javítson), *kiegyensúlyozott* kétnyelvűt (mindkét nyelvet anyanyelvi szinten tudja), valamint *minimális* szintű kétnyelvűt (épp csak elkezdte látogatni a nyelvórákat).

A **pszicholingvisztikai megközelítés** szerint kétnyelvű az, akinek a négy nyelvi készség közül legalább az egyik mindkét nyelvben a birtokában van, *produktív* kétnyelvűnek számít az, aki mindkét nyelven beszél is és ért is.

A **szociolingvisztikai megközelítés** szerint nincsen olyan kétnyelvű, aki mindkét nyelvét anyanyelvi kontroll alatt tudja tartani, mivel nem létezik ideális egynyelvű.

A **holisztikus megközelítés** a kétnyelvűség megítélésében hozott jelentős változást. A nyelvészek kezdik elismerni, hogy a kétnyelvű nem kettő monolingvisnek az összessége, hanem egy specifikus és kompetens beszélő-hallgató. A kétnyelvűek a különböző nyelveket különböző célokra használják, például a külföldön egyetemmel végeztek bizonyos témákról (szakmájukról) csak az egyik nyelven tudnak beszélni.

Az **életkor szerinti** meghatározásokban, bár igazából nincs egyetértés az időhatárok meghúzásában, mégis beszélhetünk *csecsemőkori*, *gyermekkori* (3 éves kor körüli) és *felnőttkori* kétnyelvűségről. Aszerint, hogy a két nyelv elsajátítása hogyan viszonyul egymáshoz időben, van *szimultán* és *konzekutív* kétnyelvűség. Az első esetben a két nyelvet egy időben, a másodikban pedig egymást követően sajátítja el.

Máig vita folyik arról, hogy a korai vagy a kései kétnyelvűség jár-e több előnnyel. A *korai* kétnyelvű szocializálódásához nélkülözhetetlen a nyelv; a biológiai szükségletek és a pszichológiai motiváció működésbe hozza az innáta képes-

ségeket; a nyelv az önkifejezés, kommunikáció, társas érintkezés eszköze. A kései kétnyelvűségben a nyelvtanulás jelentősen alapoz a gyermekkorban szerzett környezeti és szociális élményekre, az analógia nagy segítség az új kód elsajátításában a különbözőség viszont zavart okoz.

A kísérleti csoportok leírása

A felmérésben négy csoportot vizsgáltam, a vizsgált csoportok jellemzőinek rövid leírását lásd az 1. sz. ábrán.

Az I. csoportba tartoznak azok az idegen anyanyelvű hallgatók, akik külföldi egyetemen magyar szakra járnak, s eddig 1,5–2,5 évet tanultak magyarul, ebből fél évet Magyarországon tartózkodtak részképzés keretében. A vizsgált csoport létszáma 7 fő, ebből 5 nő és 2 férfi. Semmilyen rokoni kapcsolat nem áll fenn magyarokkal. Nemzetiség szerinti megoszlásuk: orosz, lengyel, francia.

A II. csoportban szórványban élő magyar származású fiatalok vannak, szintén érettségivel rendelkeznek, szüleik közül legalább az egyik magyar, otthon magyarul (is) beszélnek, de magyar iskolába nem jártak. Az országok, amelyekből jöttek: Ausztrália, Argentína, Lengyelország, USA, Kanada, Szerbia. A vizsgált személyek száma: 8, ebből 7 nő, 1 férfi.

A III. csoport tagjai (9 fő, mindannyian nők) vajdasági magyar fiatalok, akik otthoni magyar gimnáziumban magyar nyelvű érettségit tettek, az egyetemet azonban szerb nyelven végezték. Szüleik magyarok, a család nyelve magyar.

A IV. csoportban olyan kétnyelvűek vannak, akik magyarországi magyarok, diplomájukat magyar egyetemen szerzett nyelvszakosok. Létszám: 8 fő, ebből 1 férfi és 8 nő. Ezt a csoportot tekinthetnénk kontrollcsoportnak is.

	I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport
oktatás, nyelvpolitika	additív (L ₂ : magyar)	szubsztraktív (L ₁ : magyar)	additív (L ₁ : magyar)	additív (L ₁ : magyar)
agyi reprezentáció	Alárendelt	összetett	koordinált	koordinált
grammatikai kompetencia	második nyelv tanuló	domináns	domináns / kiegyensúlyozott	kiegyensúlyozott
pszicholingvisztikai megközelítés	Produktív	produktív	produktív	produktív
életkor szerint	felnőttkori konszekutív	csecsemőkori szimultán	gyermekkori konszekutív	gyermekkori konszekutív

1. ábra: A vizsgált csoportok osztályozása a Navracsecs-féle meghatározások alapján

A tesztanyag leírása

1. feladat: **Tollbamondás.** Elsődleges célja a helyesírás vizsgálata, de nem tekinthető teljes mértékben csak az írást mérő feladatnak, ugyanis a hibák elkerüléséhez szükség van nyelvtani ismeretekre is. A Némethné Hock Ildikó (1998)-féle felosztás szerint a rejtett nyelvtani tesztek sorába tartozik, amely az íráskészség bizonyos elemeit vizsgálja. Többségében hasonulós és összeolvadásos eseteket tartalmaz.
2. feladat: **Szöveg tagolása írásjelek kitételével, nagybetűk jelölésével.** Ez tulajdonképpen a szerkesztés és hibajavítás esete, s az előbeszéd leképezése is, mivel a beszédben kifejezésre jutó szupraszegmentális elemeket írásban az írásjelekkel tudjuk jelezni.
3. feladat: **Feleletválasztós teszt,** amely összetetten vizsgálja a különböző készségeket. Részben a tollbamondásból kimaradt helyesírási feladatokat, ábécébe sorolási feladatokat, nyelvtani feladatokat, lexikai, nyelvhelyességi, mondattagolással kapcsolatos kérdéseket tartalmaz. Formáját nem tekinthetem teljesen szabályosnak, hiszen nem a megszokott négy választási lehetőséget tartalmazza csak, hanem néhol ennél sokkal többet, máshol kevesebbet. Céлом az volt, hogy a felmérésben részt vevő személy ne kizárásos alapon találja meg a megoldást. A lépések között szerepel olyan, amelyben az egyetlen jó megoldást, illetve az egyetlen rosszat kell megtalálni, de van olyan eset, ahol a több nem rossz közül a legjobbat kell kiválasztani. Úgy gondolom, hogy ez a megoldás az, amely a kétnyelvűek vizsgálatát a leginkább lehetővé teszi. Ezzel a sokféleséggel azt kívántam elérni, hogy a vizsgált személyek ne kizárásos alapon, hanem tudásuk alapján megfelelő mérlegelés után válasszák ki a helyes megoldást.
4. feladat: **Kérvény írása formanyomtatvány segítségével, a téma megadásával.** A kísérleti személynek önállóan kell mondatokat alkotnia, melynek alapján kitűnik, hogy hivatalos irat készítéséhez mennyire van meg a szókincse, illetőleg mennyire ismeri a Magyarországon szokványos sémákat. Ez a feladat tulajdonképpen az irányított fogalmazás kategóriájába tartozik.
5. feladat: **Önéletrajz készítése.** Valójában ez is irányított fogalmazás, de már sokkal szabadabb, mint a 4. feladat. Mivel a műfajt minden érettségizett fiatal ismeri, a megszerkesztés nem okozhat gondot. Lehetőség van a szövegalkotás, a lexika, s természetesen a nyelvtan vizsgálatára is.

Hipotézis

Feltételeztem, hogy az I. csoportnál a lexika, a grammatika és a nyelvhelyesség területén lesz a legmagasabb a hibaarány. A helyesírás és az ábécérend tekinte-

tében alacsonyabb hibaarányt vártam. A nyelvhelyesség elsősorban azokra az esetekre vonatkozik, amelyekben az írásmód, illetve a szóválasztás helyessége szociokulturális ismereteket is követel. Grammatikai hibának tekintetem az ige- és névszóragozással, a birtokos személyjelekkel, az egyeztetéssel, a szórenddel kapcsolatos hibákat.

A II. csoportban előzetes véleményem szerint túlsúlyban kell lennie a helyesírással, az ábécérenddel, az írásjelek használatával, a szöveg- és mondattagolással, valamint a lexikával kapcsolatos hibáknak.

A III. csoportban azt vártam, hogy az ábécérend, a helyesírás egyes területei okoznak majd gondot, ha ezek aránya nem is lesz magas.

A IV. csoport esetében feltételeztem, hogy viszonylag kiegyensúlyozott eredményt kapok, azaz a hibaarány minden területen kicsi lesz.

A 3. feladat kiértékelése az elért pontszámok alapján

Azt feltételeztem, hogy az elért pontszámok alapján a leggyengébb az I. csoport lesz, a legerősebb a IV. csoport, de valamennyien 50% felett végeznek, a IV. csoport esetében 90% feletti eredményt feltételeztem.

Jelen dolgozatomban a 3. feladatot, azaz a feleletválasztós tesztet értékelem ki, ez az eredmény természetszerűleg csak tendenciákat mutathat, mégis le lehet vonni bizonyos következtetéseket.

A teszt értékelésekor minden helyes megoldásra 1 pontot adtam, tekintet nélkül arra, hogy az adott lépésben hány disztraktor szerepelt. Az elért pontszámok értékelése a vizsgálat igazi céljához nem járul hozzá, csupán a teszt érvényességét

	I. csoport		II. csoport		III. csoport		IV. csoport	
	Pontszám	Százalék	Pontszám	Százalék	Pontszám	Százalék	Pontszám	Százalék
	23	46%	28	56%	33	66%	41	82%
	32	64%	19	38%	37	74%	41	82%
	32	64%	30	60%	39	78%	43	86%
	32	64%	35	70%	36	72%	45	90%
	32	64%	32	64%	37	74%	42	84%
	40	80%	24	48%	36	72%	47	94%
	37	74%	31	62%	38	76%	46	92%
			14	28%	38	76%	40	80%
					36	72%		
Max. psz.	50		50		50		50	
Átlag	32,57143	65%	26,625	53%	38	73%	43,125	86%
Medián	32		29		37		43	
Szórás	5,287001		7,130167		1,732051		2,587746	

2. sz. ábra. A teszt eredményei pontszámok szerint

kívánja vizsgálni. A pontszámok és a hozzájuk tartozó számítások a 2. sz. ábráról olvashatók le.

Feltételezéseim csak részben igazolódtak. Elgondolkodtató, hogy egy olyan teszt, amely kimondottan a nyelvhasználatot célozta meg, s magyar anyanyelvűek számára készült, jobban sikerült az idegen ajkú magyar szakos egyetemistáknak (I. csoport), mint a családban magyarul beszélő szórványban élő fiataloknak (II. csoport). Ha a mediánt tekintjük, amely esetben a legkiugróbb szélső értékek figyelmen kívül maradnak, a két csoport közötti különbség már kisebb, de a sorrend nem változott meg. Mielőtt a felmerült kérdésre választ adnánk, vizsgáljuk meg a szórás is. A szórás értéke a III. és IV. csoportnál kisebb, mint a másik kettőnél, ami azt jelenti, hogy a jó átlagon kívül az adott csoportok teljesítménye egyenletesebb is. Amint látjuk, a III. és a IV. csoport esetében elég kicsi a szórás, ami azt jelenti, hogy valójában ezeknek a csoportoknak a mérésére volt a legalkalmasabb a teszt.

A többi feladat vizsgálata is hozhat változást az eredményben, ezért az értékelés jelenlegi fázisában a következtetések egy része kritikával kezelendő.

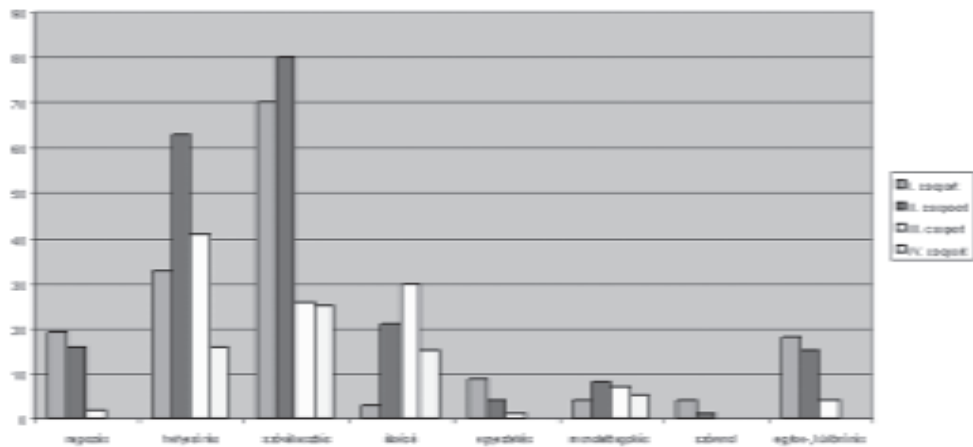
A 3. feladat kiértékelése a felvett hipotézisek tükrében

Miután arra voltunk kíváncsiak, mely nyelvi területek milyen mértékben jelentenek nehézséget az egyes kétnyelvű csoportok esetében, meg kellett határozni azokat a részterületeket, amelyek mérésére az adott feladat lehetőséget biztosított. Először 16 kategóriát állapítottam meg, de a javítás során kiderült, hogy ezek összevonhatók 8+3 csoportba. A nyolc csoport a következő: ragozás, helyesírás, szóválasztás, ábécérend, egyeztetés, mondattagolás, szórend, egybe-/különírás (ez utóbbi nyelvhelyességi szempontból). A három kategória: nem válaszolt, egyik sem jó válasz helyett mást választott, a jó megoldás helyett az egyik sem jó válasz mellett döntött. Ez utóbbi hármast külön kezeltem, mert legtöbbször nem deríthető ki a döntés oka, tehát a hiba nem sorolható be a nyolc közül egyikbe sem. Fontos információt nyújt azonban a bizonytalanság és a tesztmegoldási stratégiák vizsgálata szempontjából.

Ne felejtsük el, hogy esetünkben arányok vizsgálatáról van szó. A következő eljárást követtem tehát: minden egyes hibáról megállapítottam, hogy melyik típusba tartozik, majd az egy típusba sorolt hibák számát összeadtam. Mivel a csoportok létszáma nem volt azonos, az így kapott számot elosztottam a csoportlétszámmal. Mivel így esetenként olyan kis számot kaptam, amely alig értelmezhető és ábrázolható, ezeket az értékeket megszoroztam tízzel. A kapott eredményeket a 3. sz. ábrán láthatjuk táblázatos, a 4. sz. ábrán pedig grafikonos formában.

	I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport
Ragozás	19	16	2	0
Helyesírás	33	63	41	16
Szóválasztás	70	80	26	25
Ábécé	3	21	30	15
Egyeztetés	9	4	1	0
Mondattagolás	4	8	7	5
Szórend	4	1	0	0
egybe-, különírás	18	15	4	0

3. sz. ábra. A hibák eloszlása

4. sz. ábra. A hibaarányok grafikonos ábrázolása

Általános következtetések

Az I. csoportnál beigazolódott az a feltételezés, hogy a lexikai hiányosságok a legnagyobb arányúak, míg a helyesírási hibák a vártnál kisebb arányban jelentkeztek. A nyelvtanban valóban nehézséget okozott a ragozás, egyeztetés és a szórend, az ábécérendbe sorolás eredménye viszont még a IV. csoportnál is jobb. A jelentéskülönbséggel bíró egybe- és különírás kérdése (pl. *fekvő rendőr* – *fekvőrendőr*) ennek a csoportnak okozta a legnagyobb problémát.

A II. csoportban magasan vezet (a többi csoporthoz képest is) a helyesírással és a lexikával kapcsolatos hibák aránya, a mondattagolási feladatban, bár nem olyan nagy különbséggel, de szintén az első helyen áll, az ábécérendbe sorolásban és az egybe-, különírásban a második helyet foglalja el. Bár a hipotézisben várt túlsúly nem jelentkezik az utóbbi három kategóriában, nem tévedtem nagyot a feltételezéssel.

A III. csoport eredményei lényegében megfelelnek a várakozásnak, a helyesírás és az ábécérendbe sorolás mellett azonban nagyobb arányú a tévesztés a szóválasztás területén, de mivel majdnem azonos a IV. csoport eredményével, talán nem tekintendő relevánsnak.

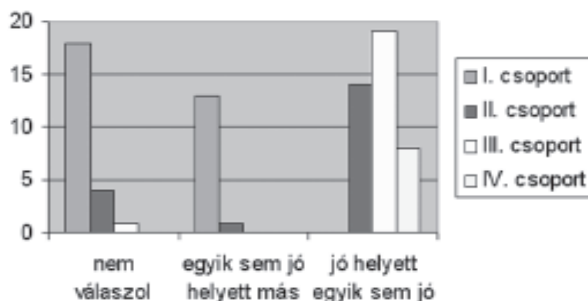
A IV. csoportnál nem volt hiba a ragozás, az egyeztetés, a szórend és a nyelvhasználat területén; a helyesírás, a szóválasztás és az ábécérendbe sorolás a vártnál kicsit talán nagyobb gondot okozott, a mondattagolásban elkövetett hibák aránya elenyésző.

Bizonytalansági tényező

Vizsgáljuk meg, hogy mit mutatnak azok az esetek, amelyekben a vizsgált személyek nem adtak választ, vagy inkább törekedtek a megoldás keresésére abban az esetben is, amikor egyik felkínált lehetőség sem volt jó, illetőleg nem találták meg a helyes megoldást, s helyette az egyik sem jó kategóriát választották. Ennek táblázatos formáját az 5. sz. ábra mutatja, grafikonos formáját a 6. sz. ábra

	I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport
nem válaszol	18	4	1	0
egyik sem jó helyett más	13	1	0	0
jó helyett egyik sem jó	0	14	19	8

5. sz. ábra

6. sz. ábra

Ellentét látszik abban, hogy az I. csoport vezet mind a kihagyott válaszok, mind a mindenképpen választ adni akarók között. Megvizsgáltam ennek okát, s kiderült, hogy a nem válaszol kategóriában majdnem minden eset ugyanattól a kísérleti személytől származik, az ő nyelvtudása nyilvánvalóan nem tette lehetővé a teszt megfelelő megoldását. Ahogy a 2. sz. ábrán láthatjuk, ő lehetett az, akinek teljesítménye jelentősen eltért a többi személyétől. A mindenképpen választ keresők magas

aránya arra utal, hogy a magyart idegen nyelvként tanulók – talán éppen tanulási tapasztalataik miatt – a teljességre törekszenek, nehezen tudják elhinni, hogy az autentikusnak számító szöveg vagy mondat hibás is lehet. Ez a tanítási gyakorlatban hasznosítható tanulság.

Az viszont a magabiztosság jele, hogy a másik három csoport bátran választotta még a jó megoldások helyett is az egyik sem jó megoldást. Ez a jelenség az anyanyelvi beszélőnél arra utal, hogy bátrabban hagyatkozik nyelvérzékére akkor is, ha az nem működik tökéletesen, illetőleg nyelvérzéke helyett jó lenne a tudásra támaszkodnia. Emiatt tudok részben egyetérteni a szociolingvistákkal, akik szerint nincs tökéletes egynyelvű sem, nemhogy kétnyelvű.

Tanulságok

A fenti részeredményekből és következtetésekből óvatosan ugyan, de néhány általános tanulságot levonhatunk. A nyelvet idegen nyelvként tanulók tanulási stratégiái eltérnek azokétól, akik a nyelvet két- vagy többnyelvű, illetőleg anyanyelvi környezetben sajátítják el. Ebben a csoportban világosan megmutatkozik a tudatosság igénye, s egyértelmű, hogy a nyelvtan és a lexika célzatos és irányított tanítása nem hanyagolható el, ha a megtanulandó nyelv a magyar. Ugyanakkor a szabad nyelvhasználatra, a kommunikációs képesség fejlesztésére éppen emiatt nagyobb gondot kell fordítani. Csupán azt a kérdést kellene eldöntenünk, hogy hol van az a pont, amelynél a nyelv célból eszközzé válhat. Ennek eldöntése a magyar nyelvnél nem is olyan könnyű feladat.

A szórványban élő magyarok esetében felmerül az a gyanú (s ezt a szóhasználat hibáinak kiemelkedő aránya mutatja), hogy nem a ma Magyarországon használatos köznyelvet sajátították el, hanem szüleik vagy rokonaik egy korábbi nyelvhasználatot tükröző nyelvét, esetleg a vasárnapi iskolában, gyülekezetben használt, a mai magyar köznyelvvvel ugyancsak nem teljesen azonos nyelvet. Olvasottság sem látszik nyelvhasználatukon, bár erre a felmérések során nem kérdeztem rá. Helyesírásuk azt tükrözi, hogy a magyar nyelvű írást nem sajátították el, s nyelvhasználatuk sem tudatos. A tanítás során tehát a szókincsfejlesztés mellett szükség van írástanításra, s a nyelvtani ismeretek kisebb szintű tudatosítására, valamint az olvasási készség fejlesztésére.

A határon túli magyaroknál a legtöbb kategóriában nem tér el lényegesen a teljesítmény a magyarországi magyarokétól. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy legtöbbjük érettségi szintjéig majdnem ugyanazt a képzést kapta, mint magyarországi társaik. A helyesírás kérdésében mutatkozik némi eltérés, s ezt a készséget feltétlenül fejleszteni is kell. Megjegyzendő azonban, hogy a lexikai ismereteket a felmérésnek ebben a részében csak a felismerés szintjén vizsgáljuk, s valószínűsíthető,

hogy a szabad nyelvhasználat, a fogalmazás értékelésekor még találkozhatunk ettől eltérő jelenségekkel.

A kontrollcsoport (a magyarországi magyarok) számára a tanulság az, hogy érdemes nyelvhelyességi, helyesírási ismereteinket időnként frissíteni. Emiatt azt gondolom, hogy az „élethosszig tartó tanulás”-ba nemcsak a különböző szakmák fejlődése követésének, hanem a nyelvi ismeretek frissen tartásának, bővítésének is bele kell tartoznia.

A lexikával kapcsolatos lépések elemzése

Az alábbi táblázatban összefoglalom azokat a lépéseket, melyek a 3. feladatban a lexika témakörét érintik, ezek közé soroltam az igekötő-használatot, valamint azokat a lépéseket is, amelyek a helyesírási (egybe- és különírás) kategóriában nyelvhelyességi kérdéseket vetnek fel. A táblázatban félkövér betűkkel szerepelnek az általam elfogadott megoldások, kurzívan pedig azok, amelyek a lexikai vizsgálatban helyesnek veendőek, mert csupán a helyesírás, illetve valamilyen grammatikai vagy szórendi tévesztés miatt lett hibás a mondat, de a kísérleti személy a szó jelentését jól értelmezte. Mivel mindegyik csoportban alacsony volt a felmérésben részt vevők aránya, a találatokat nem százalékban tüntetem fel, hanem a csoportlétszám megadása mellett számokkal.

		I.	II.	III.	IV.
		7 fő	8 fő	9 fő	8 fő
Igehasználat					
25. A múltkor nagyon _____ engem a szomszédom	meglepett	3	6	9	8
	<i>meglep</i>	1	–	–	–
	<i>lepett meg</i>	1	1	–	–
	meglepődött	2	1	–	–
43. A telefont Bell _____.	találta fel	5	5	8	8
	találta meg	2	1	–	–
	fedezte fel	–	2	1	–
45. A Genius tehetséggyógyozó iskolába járó gyerekek IQ-ja 130 körül _____.	kezdődik	5	6	8	6
	indul	–	2	1	2
	kezd	2	–	–	–
48. Az Országházat tíz évig _____.	építették	4	7	9	8
	megépítették	3	–	–	–
	épült	–	1	–	–
Névszóhasználat					
41. Őseink _____, vadászó, halászó életmódot folytattak.	gyűjtögető	5	4	9	8
	gyűjtő	2	3	–	–
	gyűjteményező	–	1	–	–
42. Ez a kisfiú _____, még csak tízéves, és már így zongorázik.	csodagyerek	6	2	9	8
	zeneművész	1	4	–	–
	zenemester	–	2	–	–

44. Marci _____ egészen rendkívüliek.	képességei	4	5	8	8
	<i>tudása</i>	2	1	–	–
	készségei	–	1	–	–
	képzettségei	1	2	–	–
46. A művelt emberek beszéde _____.	választékos	7	5	6	8
	stílusos	–	2	–	–
	érthető	–	1	3	–
47. Kati minden _____ tudást elraktároz.	megszerzett	2	2	9	8
	megkapott	3	2	–	–
	megadott	2	3	–	–
	elkapott	–	1	–	–
Nyelvhelyesség					
30. Az úton _____ lassítja a forgalmat.	fekvőrendőr	4	7	9	8
	<i>futó rendőr</i>	1	–	–	–
	fekvő rendőr	2	1	–	–
32. _____ hoztam neked ajándékba.	macskanyelvet	6	3	9	8
	a macska nyelvét	1	1	–	–
	macska nyelvet	–	2	–	–
	egyik sem jó	–	1	–	–
	nem válaszolt	–	1	–	–
37. Anyám _____ sültöt reggelire.	vajaskiflit	2	1	4	3
	fonottkalácsot	2	2	3	5
	vajas kiflit	2	4	2	–
	túrós csuszát	–	1	–	–
	nem válaszolt	1	–	–	–
33. Tegnap semmi _____ nem éreztem, ma viszont meg sem tudok mozdulni.	fáradtságot	7	7	7	8
	fáradtságot	–	–	2	–
	kimertülést	–	1	–	–
34. Megúsztta a balesetet egy kisebb _____.	ijedséggel	1	2	3	2
	<i>ijedelemmel</i>	–	–	–	1
	ijedtséggel	5	6	6	5
	nem válaszolt	1	–	–	–
Melyik a legjobb megoldás?					
38. Tegnap _____ az egész ügyet.	megbeszéltük	7	5	6	7
	átbeszéltük	–	2	1	1
	kibeszéltük	–	1	–	–
	letárgyaltuk	–	–	2	–
39. Az egész könyvet _____.	elolvastam	6	7	8	8
	<i>felolvastam</i>	1	–	–	–
	kiolvastam	–	1	1	–
40. A múlt héten _____ a gyerekek ügyét.	elrendeztem	2	4	7	5
	berendeztem	3	1	–	2
	lerendeztem	–	–	1	1
	egyik sem jó	–	3	1	–
	nem válaszolt	2	–	–	–

49. Az utóbbi időben folyó- és állóvizeink is rendkívül _____.	szennyezettek	2	4	8	8
	piszkosak	1	1	–	–
	szennyesek	1	1	–	–
	koszosak	1	1	–	–
	szennyeződnek	2	1	1	–
50. A meghatározott célból együttműködő emberek közössége a _____.	társaság	6	–	4	4
	társadalom	1	7	–	2
	társulat	–	1	5	1
	felekezet	–	–	–	1

Értékelés

A fenti adatokat négy csoportba osztottam. Az elsőbe az igék kerültek, s nem mondható, hogy kizárólag a lexika ismerete a döntő, némelyik esetben nyelvtani kizárásos alapon is megtalálható a helyes válasz. A másodikba a névszók kiválasztását vizsgáló lépések kerültek, s többnyire az azonos szemantikai mezőbe tartozó szavak közül kell kiválasztani a legmegfelelőbbet. A harmadik csoport lépései a nyelvhelyességet vizsgálják, s bizonyos szociokulturális jártasságot igényel a megoldásuk. A negyedik rész azokat a lépéseket tartalmazza, amelyek az anyanyelvi beszélők körében is gyakori hibaforrások, s a nyelvművelők számára állandó témát szolgáltatnak.

1. Igehasználat

Három lépésben alapvetően az azonos tőből alkotott *meglep – meglepődik*, valamint a *kezd – kezdődik* cselekvő – visszaható, illetve az *épít – épül* tranzitív – intranszitiv párokból kellett választani. Ezek a párok azonban nem kizárólag grammatikailag térnek el egymástól, hanem jelentésükben és szemléletükben is. A II. és IV. csoportnak (határon túli magyarok és a magyarországi magyarok) a nyelvérzéke jól működött, s nem jelentett problémát a helyes alak megjelölése. Az I. és II. csoportbeliek (az idegen ajkúak és a szórványban élők) körében azonban már tapasztalható némi bizonytalanság.

A 43. lépésben a *feltalál – megtalál – felfedez* igék közül a IV csoport helyesen választott, a többiek nagyrészt helyesen. A 45. lépés olyan kérdést feszeget, amely eredeti feltételezésem szerint még a magyar anyanyelvűek körében is gondot okozhat. Feltételezésem beigazolódt, a IV. csoportból is ketten az *indul* igét választották a korrektebb *kezdődik* helyett. Az I. csoport tagjai közül azonban senki sem tévesztett ebből a szempontból. Ez arra utal, hogy a nyelvet iskolai keretek között tanulók a nyelvtanár által prezentált nyelvi elemet preferálják, s számukra az *indul* ige nem társul az elvont *pontszám* fogalmához.

2. Névszóhasználat

A névszók helyes kiválasztásában a vártak megfelelően a IV. csoport teljes biztonsággal döntött a helyes megoldás mellett. A II. csoport tagjai is közel álltak ehhez a megoldáshoz, csupán egy személy választotta a 44. lépésben a *készség* szót a *képesség* helyett, ez azonban a pedagógiában, pszichológiában járatlan magyar anyanyelvűeknél is gyakori hiba. Érdekes azonban, hogy *A művelt emberek beszéde választékos* mondatban hárman is az *érthető* szót választották. Feltételezésem szerint a határon túliak közül többen nem építették be hosszú távú memóriájukba ezt a szót még a felismerés szintjén sem, azaz még nem találkoztak vele, vagy nem találkoztak vele elégszer. Hasonló a helyzet a II. csoportnál is, míg az I. csoport tagjai hiba nélkül oldották meg ezt a feladatot.

A következő csoport a tévesztések számát illetően az I. csoport. A 42. lépésben csupán ketten választották a *vadászó* és *halászó* analógiájára a *gyűjtő* szót, míg a II. csoport tagjai közül még olyan is akadt, aki a *gyűjteményezőre* szavazott. A nyelvtudásukban kicsit bizonytalanabbak hajlamosak tehát nem a jelentés, hanem a kontextusban szereplő azonos mondatrészek formája szerint választani.

A *csodagyerek – zeneművész – zenemester* összetett szavakban a II. csoport tagjai közül többen a szó második felére koncentráltak, hiszen mind a *művész*, mind a *mester* keltheti a 'legjobb, legelső, tökéletes' képzetet, míg a *gyerek* szó aligha. Ugyanakkor a *csoda* vagy nem ismert, vagy egészen más kontextusban ismert számukra, ezért nem kapcsolódik ugyanehhez a jelentésmezőhöz. Ez a jelenség azt látszik igazolni, hogy a nyelvet alacsonyabb szinten és nem tudatosan használók hajlamosak az összetett szavak jelentését az összetétel tagjainak jelentéséből kitalálni.

A *Kati minden megszerzett tudást elraktároz* mondatban a teljes sokszínűség uralkodik a megoldások között az I. és II. csoportban. Egy személynél még az *elkapott* szó is előfordul. Ez arra utal, hogy a gyengébb nyelvi képzettségűek esetében nem határolódott el egymástól megfelelően a *szerez*, *kap* és az *ad* igék jelentése.

3. Nyelvhelyesség

Ebben a részben látszólag helyesírási kérdések szerepelnek, valójában azonban az írás változása jelentésbeli különbséget is eredményez. Emiatt szükség van szociokulturális háttérismeretekre is a helyes válasz megállapításához. A *fekvőrendőr*, *macskanyelv* egyaránt ismert volt a határon túli és magyarországi magyarok számára, viszont nehézségeik támadtak a másik két csoport résztvevőinek. Hárman a *fekvő rendőr* megoldást, egy pedig a *futó rendőrt* választotta, előbbi nem kis derűtlenség forrása lehet. Ugyanígy a *macskanyelv* nevű édesség helyett volt olyan személy, aki a *macska nyelvét* vitte volna ajándékba (2 fő), ugyancsak előfordult különírván is: *macska nyelvet* (2 fő), de 1 résztvevő szerint egyik megoldás sem jó, illetve 1 nem vállalkozott a válaszadásra.

Mind a négy csoportnak nehézségei voltak az *Anyám vajaskiflit süített reggelire*. mondat *vajaskifli* szavával. Egyaránt sokan választották a *fonottkalács*ot, holott ezt két szóban kell írni, az I. II. és III. csoportból többen a *vajas kiflire* szavaztak, míg a IV. csoportból senki sem választotta ezt a megoldást. A *vajaskifli* és a *vajas kifli* közti különbséget mindenki ismerte, azonban a *fonottkalács* a *vajaskifli* analógiájára csapdába ejtette őket, mert a nyelvi tudatosság nem terjedt át erre a szóra is.

Kicsit más a helyzet a *fáradtság* – *fáradtság* és az *ijedtség* – *ijedség* szópárokkal. Míg a *fáradtság* szót majdnem minden csoportban helyesen alkalmazták (csupán a III. csoportban volt két tévesztés), addig az *ijedség* szó helyett a legtöbben helytelenül az *ijedtség* szót választották. Egy fő a IV. csoportból úgy tűnik, nem tudta eldönteni a kérdést, s helyette az *ijedelem* szót jelölte meg, egyébként helyesen. Érdekes, hogy ugyanazt a problémát nem tudták egyformán kezelni a két szópár esetében. Ennek oka a szó gyakoriságában rejlik. Sokkal gyakrabban találkozunk a köznyelvi kommunikációban a *fáradtság* szóval, mint az *ijedséggel*.

4. Melyik a legjobb?

Jobb híján adtam ennek a résznek ezt a címet, hiszen ezekben a lépésekben az magyarországi anyanyelvi beszélőknek is fejtörést okozó kérdésekről van szó, illetőleg tulajdonképpen mindegyik megoldás használatos a köznyelvben, még ha nem tekintjük is mindet az igényes nyelvhasználat részének.

Az I. csoportnál a 38. lépésben csak a helyes *megbeszéltük* megoldás szerepel, az *átbeszéltük* megjelenik a többi háromban, a *kibeszéltük* csak a másodikban, a *letárgyaltuk* pedig csak a harmadikban. Az idegen ajkúak esetében egyértelmű, hogy a tanult formát alkalmazták, a szerb nyelvi közegből érkezetteknel felmerül a szerb nyelvi transzfer lehetősége, a többiekre inkább a magyar nyelvi közeg sokszínűsége lehetett hatással.

Bár már szokványos az ilyesfajta mondat: *Az egész könyvet kiolvastam.*, majdnem az összes kísérleti személy az *elolvastam* szót választotta (39. lépés).

A 40. lépés mondatában (*A múlt héten **elrendeztem** a gyerekek ügyét.*) a várt *lerendeztem* szónál nagyobb számban jelent meg a *berendeztem*, amire nehezen talállok magyarázatot, mert az I., II. és IV. csoportban fordult elő, s a mondatban szereplő *ügy* főnévhez nem szokott a *berendez* ige kapcsolódni. Lehetséges, hogy az I. és II. csoport számára ismeretlen volt az *ügy*, esetleg az *elrendez* szó, míg a IV. csoportból többen félreolvasták a *berendez* szót, és *lerendeznek* gondolták.

Végül az utolsóként kiemelt két lépés szakmai jellege adott alkalmat a tévesztésre. A 49. lépésben a III. és a IV. csoport nagyrészt jól választotta a *szennyezett* szót, csupán egy fő döntött a *szennyeződnek* mellett. Az I. és II. csoportban mindegyik válasz előfordult. Ez arra utal, hogy a környezetvédelem témája nem kerül túl gyakran terítékre ezekben a társaságokban.

Az utolsó lépés négy szava (*társaság, társadalom, társulat, felekezet*) nehezen elkülöníthető fogalmak. A *meghatározott célból együttműködő emberek közössége a (...)* mondatban a 32 résztvevő közül mindössze 14 választotta a legjobb megoldást (*társaság*), 1 a *felekezet* szót, aminek jelentése egyes területeken azonos a *társaság* szóéval, 10 fő választotta a *társadalom* szót, 7 pedig a *társulat*ot. A *társadalom* szónak túl szűk, a *társulat* szónak pedig túl tág lenne ez a meghatározás. A *felekezet* szót pedig a mai köznyelvben a vallási felekezetekre szoktuk használni. A tévesztések oka feltehetően abban rejlik, hogy ezzel a négy szóval filozófiai magasságokba emelkedtünk, s ez már nem a nyelvi kompetenciát, hanem igen erősen az általános műveltséget teszi próbára. Feltehetőleg a spontán nyelvhasználatban nem kerülne sor ezeknek a szavaknak a hibás használatára, mert vagy egyáltalán nem merülne fel olyan téma, melyben előfordulhatnának egyes szavak, vagy a kontextus, a beszélő szándéka a helyeset hívná elő.

Összefoglalás

Mind az általános elemzésből, mind a szókincs használatának vizsgálatából egyértelműen kiderül, hogy az a három kétnyelvű csoport, amelyik a nyelvtanítás alanya lehet, más-más nehézségekkel küzd. A második nyelv tanulók (additív, alárendelt, felnőttkori) számára elég jól kidolgozott módszereink vannak, melyeknek alkalmazása mellett szép eredményeket érhetünk el. A szórványban élők (szubsztraktív, nem magyar dominanciájú, csecsemőkori, összetett kétnyelvűek) esetében nem alkalmazhatók minden változtatás nélkül ugyanazok a módszerek, mert tévesztéseik egy része az idegen ajkúakéhoz hasonlít, más része azonban a magyar dominanciájú nyelvhasználóhoz. Ezért a nyelvhasználat óvatos tudatosítására van szükség, ami egy ideig gátolni fogja ugyan a szabad beszédet, de eredményeképpen jelentős javulás várható. A határon túli magyarok, akik többen élnek, s magyar dominanciájú kétnyelvűek, a magyarországi magyarokéhoz hasonló problémák mellett küzdenek a második nyelv hatásával is. Mindhárom csoportnál beigazolódott, hogy nem lehet lemondani a magyar kultúra közléséről, tehát a nyelv csak a kultúra közegében tanítható eredményesen.

IRODALOM

- BÁRDOS Jenő (2000): *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- BARTHA Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- EGGERS, D. – MÜLLER-KÜPPELS, E., (2000): Der Aufgabenbereich "Vorgabenorientierte Textproduktion" in der deutschen Sprachprüfung für den Hochschulzugang ausländischer Studienbewerber (DSH). In: Bolton, S (Hg.): *TESTDAF: Grundlagen für die Entwicklung eines neuen Sprachtests. Beiträge aus einem Expertenseminar*, p. 107-131. (Standpunkte zur Sprach- und Kulturvermittlung 8.) München, Gilde Verlag

- GÓSY Mária (1999): *Pszicholingvisztika*, Budapest: Corvina
- HELTAI Pál: Rutin és kreativitás a szakfordításban [Kézirat. Megjelenik az *Alkalmazott Nyelvtudományban*.]
- NAHALKA István (2000): Pedagógiai vizsgálatok leíró és matematikai statisztikai módszerrel. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó. 341-515.
- NAVRACSICS Judit (é. n.): *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina
- NÉMETHNÉ Hock Ildikó (1998): *Idegen nyelvi mérés- és vizsgatechnika*. Veszprém: VEK
- PLÉH Csaba (1998): *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris
- SINGLETON, D. (2000): A második nyelv a „mentális lexikon” kontextusában. *Modern Nyelvoktatás*, 2-3: 3-23.
- SOLT György (1969): *Valószínűségszámítás*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó
- SZENDE Tamás (1979): *A szó válsága*. Budapest: Gondolat
- SZÉPE Judit (2000): *Bevezetés a pszicholingvisztikába* (Kézirat gyanánt). Piliscsaba: PPKE
- WARDHAUGH, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*, Budapest: Osiris–Századvég